

Vasy Géza

EGY ÉPÜLET A PAPIRVÁROSBÓL

Zalán Tibor regénye

Nem tudnám eldönteni, miként nagyobb felelősség megírni az első regényt: névtelen pályakezdőként vagy már ismert novellistaként, költőként, esetleg esszéistaként. A feladat alighanem egyaránt hatalmas, s mindegyik kiinduló pozíciónak vannak előnyei és hátrányai. Mindenesetre az eddigi is sokoldalú, s hol modernkedésével, hol klasszicizálásával fenyegető Zalán Tibor megírta azt az első regényét, amelyre nagyon régóta készülődött. S hogy ezt a munkát nem alkalmi kirándulásnak tekinti, arra bizonyosság, hogy azonnal bejelenti: műve egy ötrészes ciklus első darabja. S bár ez az első rész, a *kimerülve* alcímű mindössze körülbelül 12 íves, ha elkészül egyszer az egész, az akár egy nagyregény is lehet. S persze válhat laza regényciklussá is.

Amost olvasható alkotást azonban elsősorban Önmagában kellene szemlélni: megáll-e a maga lábán? Megelegedhetnénk az igenlő válasszal, ha a szerző - és a kiadó - nem hívná fel a figyelmünket többféleképpen is arra, hogy ez a mű első rész, a regényírói pálya első opuszának első tétele kíván lenni. A belső címlapon az olvasható: PAPIRVÁROS *egy lassúdad regény, egy kimerülve*.

Adott tehát egy regénycím, egy különös műfaji meghatározás, rögtön utána egy, a ciklikusságra utaló sorszám, majd egy alcím, amely után a vessző egyértelműen a folytatás igényére utal. A regény két mottója közül a második - Thomas Mann *Tonio Kräger* c. elbeszéléséből - tartalmazza az alcím szavát egy felsorolás kezdeteként. A hátsó borító igényes szerkesztői szövege pedig közli, hogy az öt rész címeit a felsorolás fogja megadni: „kimerülve, eltévedve, letarolva, szétszaggatva, betegen”.

Az az olvasó, aki - miként magam is - hajlik arra, hogy a *kimerülve* anyagát teljes egészésként, bár korántsem folytathatatlanként fogja fel, elbizonytalanodik, ha a ma olvasható szöveghez hozzáérti a koncepciót is. Hiszen e mű - egyébként névtelen - hősére egyidőben jellemző a felsorolás mind-egyik eleme. Logikusan, hiszen e fogalmak összefüggnek, tartalmaik bizonyos élethelyzetekben egymásra rétegződhetnek. Ezért érezhette magát Tonio Kräger az elbeszélés történéseinek záró stádiumában ilyenképpen. Ugyanakkor ez a léthelyzet a tisztázó számvetés igényét is megérleli, s ez található meg a Lizavetának írott levélben. Ennek híres tézise a művész és a polgár világának nagyfokú elkülönültségét, ellentétességét állítja, a vallomástevő önmagát a két világ közé helyezi el, s bevallja vonzódását a polgárok, a közönséges emberek és boldogságuk

íránt. Művészete programjának az irántuk való szeretetet tartja.

Közel száz éve keletkezett Thomas Mann elbeszélése, azóta állítólag sokat változott a világ, s ha az talán nem is, általános vélekedés szerint az irodalom mindenképpen. Legfeltűnőbb sajátossága ezen a századvégen a reményelv visszaszorultsága. Sem a természet, sem a társadalom, sem az egyén szintjén nem mutatkozik távlatos kibontakozási lehetőség. Pedig ma is a „szókék és kékszeműek” vannak többségben, s ők ma is tudnak boldogok lenni. Északi vagy déli fürdőhelyeken Tonio Kräger ma is láthatná a boldog kirándulókat, s ma is vonzódhatna az ő létállapotukhoz. Az epika mai szereplőinek egy részétől azonban idegen az ilyenfajta megoldás. Sokkal végletebbé válik kimerültségük, eltévedtségük, letaroltságuk, szétszaggatottságuk, betegségük, hogysen elfogadhatnák azt. Közéjük tartozik Zalán Tibor regényének névtelen főalakja is. Sokatmondó maga a névtelenség is. Ez a hős megpróbálja magát minél teljesebb mértékben függetleníteni a társadalomtól, s törekvéseiben meglehetősen messzire eljut. Megszakítja, felszámolja emberi kapcsolatait, egy olyan magánvilágba próbál bezárkózni, ahol nincsen másik személy, következképpen fölöslegessé válik a néven nevezés. Ha nincs szükség másik emberre, akkor az a múlt is kiiktatandó, amelyben ez a zárt én még kapcsolatban állt másokkal, amelyben a társadalom részeként határozta meg önmagát, s élt nagyjából úgy, mint a többi ember. Amikor még volt neve. S miként a múlt, e névre se kíván visszaemlékezni. E múlt lexikonszerű életrajzi adataiból nagyon keveset tudunk meg. Hősünk első generációs értelmiségi. Felismerhetően Szegeden volt egyetemista. Ott ugyan nem képeznek építészeket, de ő az lett, sőt sikeres, mert állítólag Ybl-díjat is kapott. Ezek szerint már nem túl fiatal, negyven-negyvenvalahány esztendő. Nőtlennek állítja magát, de végül megjelenik a kórházban egy nő, aki feleségeként mutatkozik be. Korábban egy meghalt barát felesége - élettársa? - is megjelenik nála, aki a szeretője volt, s valószínűsíthető, hogy ez a két nő egyetlen személy. S némi olvasói beleképzéssel még az is lehetséges lenne, hogy a meghalt barátot és a volt építész egyetlen személynek tekintsük, legalábbis az énkettőzés egyik szelidebb esetének, s így a feleség-szerető kettőse is újabb összefüggéseket kínál.

Hősünk építész, de egyszer kiállításra volt valahol a trópusokon mint festőnek. E két foglalkozás eleve nem zárja ki egymást, de ez utóbbira többször nincs utalás, s akár a volt építész víziója is lehet. De miért csak volt ő építész? Miért hagyta abba a munkát, miért vonult ki a társadalomból? Miért vált egyre megrögzöttebben alkoholistává? Az ilyes-

mire általánosan s egyénre szabottan is vagy nagyon összetett, vagy nagyon egyszerű válasz adható. Az előbbi legfőbb elemeit az alkatban, a személyiség genetikai meghatározottságában és azokban a társadalmi körülményekben találhatjuk meg, amelyek egyrészt a kort jellemzik, amelyben a személyiség létezik, másrészt azt a mikrokörnyezetet, amely különösen a saját életterepe. Zalán regénye kerüli a részletező életrajzi-szociológiai indoklást. A *Papírváros* elsősorban énrégény, tudatáram-regény, s így az önértelmezés a meghatározó benne. Bizonytalan azonban az önértelmezés konkrét létpozíciója.

A cselekmény jelen idejének néhány napja-hete felidézhető ugyanis a maga folyamatosságában, mintegy naplószerűen előadva tehát, de felidézhető a cselekmény végpontjából is. A hős egy kijózanító kórházi kezelésen esik át, s az elbocsátás pillanatában búcsúznak mi is tőle. Ez a kórház utáni állapot is alkalmas lehet a kimerülve létállapotának rögzítésére-elbeszélésére, sőt, az elbeszélés összefogottságát, szervességét tekintve inkább ez alkalmas rá. Maga az író azonban - egyelőre legalábbis - semmilyen módon nem egyértelműsíti, hogy a tudatáram naplójáról vagy emlékiratáról van-e szó. S ez nem is az eddigiek, hanem a későbbi részek szempontjából válhat igazán jelentéssé különbséggé. S akkor derülhet ki, hogy a nem akart kórházi kezelés eredményez-e bármiféle érdemi változást a volt építész sorsában. S egyértelműbben megítélhetővé válhat akkor majd a hős kivonulásának indokrendszere is.

Magyarzó elem így is van elég. A hős apja korán meghal, anyja újra férjhez megy. Ő csavarogni kezd, egy kommunában köt ki, ahol kábítószert is fogyasztanak. (Ez körülbelül 1970 táján lehetett.) Egy rokona menti ki, s indítja el „a polgári élet” felé. Többször is kijelenti: „én mindenért megküzdttem az életben”. Mégsem a küzdő embert ismerjük meg, hanem az önfeladót, aki ugyanakkor öntudatosan megkülönbözteti magát a többi alkoholistától: „ezek a nyomoroncok lecsúsztak, én meg lecsúszttam magamat, alóluk kifordult a föld, én kifordítottam magam alól a támaszkodásra alkalmas felületeket, így a végeredmény is csak külső jegyekben lehet azonos, illetve még úgy sem, a kettő csak külső megjelenésében hasonló erősen”. Értsük ezt úgy, hogy ezért is, a végzetesen alkoholistává válásért is „megküzdttem” ez az ember, s nem azzal, hogy ellenállt, hogy próbálta kivonni magát a kocsmák, majd magánodújának lepusztult színterei alól, hanem éppen azzal, hogy engedett ennek a vonásnak. Tettnek érezte-tudta, hogy ő, a konzolidált ember, az értelmiségi, sőt: a művész ugyanoda jut belső elhatározásból, ahová mások többnyire a körülmények kényszerítő ereje miatt kerülnek. Ez a fajta

művész-gőg, az önsorsrontásnak ilyenfajta értelmezése és szinte felmagasztalása persze korántsem újdonság még a magyar irodalomban sem, s mintegy száz éve időnként fel-felerősödik jelenléte. Csakhogy a századelőn nagyobbbrészt még a zsenikultusz társult ehhez: a kiemelkedő személyiség kiemelkedő alkotásához kellett az alkohol, az önsorsrontás. Szomorú következménye volt, hogy nem minden tehetséges és alkoholt, kábítószert fogyasztó művész tudott kiteljesedni, sőt nagyobb részük tönkrement. A Zalán hőisével igazából egybevethető szemléletmód 1956 után jelent meg a magyar irodalomban. Nagy erővel Sarkadi Imre egyes műveiben, aztán a hetvenes évek beérkező prózairónemzedékénél, elsősorban Hajnóczy Péternél. Sarkadi értelmiségi hőseinek önsorsrontása, mégha rendelkezett is némi démonikus jelleggel, végülis társadalomjobbító szándékú volt: egy gonosznak mutatkozó társadalmat akartak kamikaze-akciójukkal szétrobbantani, illetve egy súlyos szervi hibákkal rendelkező társadalmat mutatnak olyannak, amelyik otthontalanná, céltalanná tehet értékes embereket. Hajnóczy hőse már kifejezetten az alkoholizmus démonával küzd. Menekülne előle, s reméli: „talán ő az, aki a sors által kiszemeltetett, akinek az a küldetése, hogy éljen és írjon, és kizárólagos tulajdona: rémképei, látomásai előtt tanú legyen, hogy hűvös, kissé kopár, száraz hangon - megtartva tárgyától a három lépés távolságot- elbeszélje, leírja őket munkáiban.” *{A halál kilovagolt Perzsiából}*

Hozzadjuk képest a *Papírváros* hőse újabb lépés a zérópontra felé: ez a volt építész - legalábbis tudatának érzéketesen bemutatott állapotában már soha semmit nem akar se felépíteni, se szétrobbantani. A papírvárosra se neki van szüksége, s ha esetleg mégis, akkor erre utal a regényt záró bekezdésben a tükör elkoPTHATATLAN motívuma: „tükört akarok, ami azt jelenti, magamat akarom megint, és ez azt jelenti, az összes eddigi törekvésem dugába dőlt”. Ekkor látja meg a feleségét, az ünnepélyeskedő kórházi személyzetet. S így fejeződik be a hosszú mondat és a regény: „Atmát akarom látni, néztem körül tanácstalanul, Atmát, ki az az Atma, kérdezte a doktornő, a kurva anyádat fogod látni, nem az Almádat, mondta az aszott nő, feketében, hát még mindig nem volt elég?” Atmának egy hősüNKHÖZ verődött kutyát nevezett el ugyancsak alkalmi ismerőse, s „ez a szó a brahaminok nyelvén világlelket jelent”. Ez a kutya, legalábbis eleinte, ott várakozott a kórház kerítése mellett új gazdájára. A kórházból távozó férfi kijelentése tehát úgy is érthető, hogy a kutyát akarja látni, de úgy is, hogy a világlelket, azt az egységet, amelyből egykor kivált s amelybe visszatér az ő lelke-személyisége is. Ez

viissza a tükör-motívum jelentésére is. A fekete asszony nyilván női névnek véli az Atmát, ezért a különösen durva kifakadás, ugyanakkor ez a doktornő mézes-mázos szavaival ellentétes (hogy a felesége reménye szerint „ezentúl harmonikusan és boldogan fognak élni”), s ezzel radikálisan kifejezi azt, hogy a társadalomba való újbóli beilleszkedési kísérlet különösen nehéz próba lesz. Efelől persze a soron következő alcím, az eltévedve aligha hagyhat kétséget. Csupán az a kérdéses, miféle lesz az eltévedés létállapota, miben fog különbözni az eddigitől.

Az odülakóval egy olyan, végső stáció előtti létállapotban találkozunk a regény kezdetén, amelyben már maga sem tudja, miért lett annak idején építész. Nem vár rá már más, mint a lassú pusztulás, a végromlás. A cselekmény azzal indul, hogy becsönget hozzá barátjának a felesége, a halál hírével. S ez a furcsa, korán öregedő, ugyancsak életromcsnak mutatkozó asszony indítja el a változásokat. Ezek veszélye elől próbál menekülni a hős, s így szedik fel végül az utcán eszméletlenül, összeverten, részegen a mentők, hogy aztán a kórház kijózanítsa. A regény jelenidejének ezt a nem túl gazdag esemény-sorát folyamatosan a főhős múltjának különböző idősíkbéli történései ellenpontozzák, egészítik ki. Ezek közül különösen fontos, és így részletesen előadott egy diákkori szilveszter (Szeged), egy hosszabb szovjetunióbéli tartózkodás, benne kiemelten egy nyári kaland részegséggel, kemény rendőri atrocitással, kórházi kezeléssel (Odessza), továbbá a kocsmázóvá válás, a kocsmá mint helyszín. Ezenkívül más emlékek is beépülnek a szövegbe. Mindegyikben szerepe van a szexualitásnak és az ivásnak, sokban az utazásnak is. S a kórházban egy novellát is „végigolvas” a beteg, amelyet a *Változó világ* című folyóirat otthelyezett régi számában talál. E novella szerzője Zalán Tibor, s a mű olvasható a *Mozgó Világ* 1980 májusi számában. A különbség annyi, hogy itt széttörölve, a regény szövetébe illesztve kapott helyet. A novella a szépség, a boldogság elérhetetlenségéről, az ártatlanság, az idealizmus elvesztéséről szól, olyan kezdet tehát, amely régi tapasztalata a regény hősnének, aki gyanúsán ismerősnek véli a történetet, sőt az az érzése, mintha ő maga lett volna a megjelenített görög nyár főszereplője. Egyfajta szimbolikussá emelt kezdettel szembesül tehát, s a kezdetet európaiságunk számára maga a görög helyszín is megerősítheti. De voltak ezt megelőző és ezt követő „kezdetek” is: a kommuna, a diákkori ivászatok, a szilveszteri kiközösítés, a szinte a halál küszöbéig elvezető odesszai rendőrkaland, az első otthonra találás egy kocsmában. A rendkívül erőteljes vonzódást a női nemhez ellenpontozza a homoszexualitás motívuma, amely Odesszában elvi lehetőségként, a görög novellában

kényszerként jelenik meg: illetve a jelenbeli aszexualitás, a hajdani szép nők riasztóan kísérletszerű feltűnése. Mindenképpen azt kell gondolnunk, hogy a hős olyan dolgokat idéz fel, amelyek különösen fontosak voltak számára, amelyek motiválták egykori döntését, hogy lecsúsztatja önmagát. Korántsem egy olyan tudat működéséről van tehát szó, amely a felbomlás előrehaladott állapotában található. A regénynek a nagyformák, a struktúra, a mondatépítkezés szintjén is az erős megformáltság a sajátossága. Hosszan indázó, a különböző idősíkokat mondattanilag is egybekötő mondatokból áll a regény, s e szövegnek nyelvi, tartalmi, motivikus, hangulati, zenei egysége van, nem a szétesettséget, hanem az összefogottságot fejezi ki. Ez a forma valóban tartalommmá válik, s így ha azonosulni talán kevesen fognak is a hőssel, de megértik majd, átérzik helyzetét. S ha ez a hős nem is kiált a mélyből segítségért, a regény ezt teszi.

Végülis, ha belegondolunk, ifjúkora óta valamifajta édent keresett. Ezért oly meghatározó számára a nyár, a déli világ motívuma (trópikusok, Odessza, Görögország, Itália), s alighanem ezért is kapcsolódik ehhez a szex-szerelem motívumköre. Egyszerre vegetatív és mitologikus, biológiai és intellektuális ez a kapcsolódás. S nyilván erre is utal a regény legelső mottója Byrontól, amely azt közli, hogy a tudás fája már le van szüretelve, már minden tudott.

E műre vontakoztatva talán úgy is érthető ez, hogy e hős kipróbált-megtudott már minden rosszat, s talán elindul egy visszafelé vezető úton, amely az édenig ugyan nem, de az életig elvezetheti. Hiszen ez az építész egykor tagadó választ adott Camus híres kérdésére: érdemes-e lélni az életet. S az öngyilkosságnak egy hosszadalmas útját választotta, nem tudván boldognak elképzelni a hegyre mindegyre a követ felgörgető Sziszüphoszt. Most úgy búcsúzunk tőle, hogy talán megfogja, megmozdítja a követ. Vajon mi lesz a következő mozdulata?

(Kortárs Kiadó, 1998)

Alföldy Jenő

TÖRTÉNELMI LÁBADOZÁS

Lászlóffy Aladár: Felhősödik a mondatokban

A várva várt fény egy-egy hosszúra nyúlt éjszaka után bántja a szemet, s az oly nehezen végetérő történelmi tél után éppenséggel vaksin hunyorgunk: egy ideig hinni sem tudjuk, hogy tavaszodik. A napszakok és évszakok példája arra int bennünket, hogy jelentős fordulatainkat, testi-lelki mélyből kilábolható reményeinket ne tekintsük boldog végkifejletnek. Amikor a kirekesztés, rabság vagy jogfosztottság láthatatlan, mégis oly bénító kötelékei lehullnak ró-